

הרב מרדכי עמנואל; הרב יעקב אפשטיין

כלאי זרעים בבקעת הירדן: פסק, תגובה ותשובה

מעשה היה בשדה בבקעת הירדן המעובד ע"י אנשי חוות סקאלי (גבעת 'פורת יוסף') שבתחילת חורף זה (תש"פ) התכוונו לזרוע בה חיטה, אך מאחר שבשנה שעברה זרעו בה שעורה עלו בה ספיחי שעורה רבים. החקלאי התכוון להפוך את האדמה לאחר נביטת הספיח לפני זריעת החיטה, אך הגשם הגיע מאוחר ולכן הוא זרע לפני שהספיק להופכה. אחר כך חשב לרסס את השעורה ולהמיתה, אך המדריך החקלאי שלו קבע שהתאריך המתאים עבר והריסוס כבר לא יהיה אפקטיבי. לדבריו של החקלאי קעת לא ניכר בשדה מה חיטה ומה שעורה, אך הוא יודע בוודאות שיש הרבה ספיחי שעורה בין החיטים כי קיימת גדילה של תבואה אף בין השורות הזרועות, וגם מחמת ששדה סמוכה שלא נזרעה השנה עלו בה הרבה ספיחי שעורה משנה שעברה. החקלאי פנה לרבה של החווה, הרב דוד בנימין שליט"א, וזה פנה לכמה תלמידי חכמים לבירור העניין.

הרב יעקב אפשטיין מרבני 'מכון התורה והארץ' ומחבר סדרת ספרי 'חבל נחלתו' הכריע כך:

א. אם הוא מגדל גרעינים לאכילת אדם [חיטה ושעורה] הוא אינו צריך לעשות מאומה, אפילו אם יש כמות של יותר מאחד מעשרים וארבעה שעורים בתוך החיטים (וכמובן יכול לתולשם). ב. אם הוא מגדל לתחמיץ או למספוא ויש יותר מאחד מעשרים וארבעה - צריך למעט, או להפקיר את כל שדהו.

* * *

ולדעתי (מ"ע) יש מקום לדון בדברי הרב אפשטיין:

א. הרב יעקב אפשטיין לא התייחס לסוגיא בירושלמי כלאים פרק ב הלכה ג. הירושלמי הביא מחלוקת בין רבי יעקב בר אחא בשם ר' יצחק בר נחמן לבין ר' יוסי, שניהם אמוראים מארץ ישראל. כדי להבין את המחלוקת ביניהם יש ללמוד את המשך הסוגיא: 'אמר ר' יוסי, מילתא דרבי יוחנן מסייע לי. מעשה באחד שלקח ירקה של גינה מן הגוי. אתא ושאל לרבי יוחנן, אמר ליה צא ולקוט ולפי השוק מכור'. מה כוונת ר' יוסי שהמעשה של ר' יוחנן מסייע לשיטתו? המקרה של ר' יוחנן היה, שר' יוחנן חייב את הקונה שדה מגוי, והיו בו כלאי זרעים, לעקור מייד את הכלאיים ולמכור לשוק, למרות שהוא לא זרע אלא הגוי ואם כן לכאורה לא יחשדו בו שזרע, אבל כיון שאין הדברים מראים מצד הגידולים עצמם והשדה עצמו שלא הוא זה שזרע, ושהוא אינו מעוניין בכלאיים, לכן חייב אותו ר' יוחנן לעקור. ההוכחה היא

לשיטת ר' יוסי שסובר בתחילת הסוגיא: 'לא שניא היא שזרעה לזרע היא שזרעה לעמיר', כלומר שבכל מקרה שעלו עשבים בתלתן בין זרע לזרע בין זרע לעמיר [לירק למאכל בהמה]¹ חייב לעקור. הסיבה: כיון שאין ניכר מצד הגידול בשדה עצמו שלא ניחא ליה בכללאיים בשדה. רק אם הדבר ניכר בשדה עצמה שזרע לזרע, כפי שהסביר ר' יוחנן בירושלמי - 'מקומו מוכיח עליה שאינו רוצה בקיומו', והרמב"ם בהלכה י מתאר זאת ע"פ הגמרא הבבליית בבבא קמא פא, א: 'ובמה יודע שהתלתן זרועה למאכל אדם - זרועה ערוגות ועשה לה גבול סביב' אין מראית העין של כלאיים. אבל אם לא ניכר בצורת הגידול של השדה שאינו מעוניין בכלאי זרעים, גם אם באמת אינו מעוניין ולא ניחא ליה, הרי הוא חייב לעקור. אם כן זו סייעתא לשיטת ר' יוסי שסובר שבכל מיני כלאיים, גם כאשר ברור שהכלאיים 'לא ניחא ליה', חייב לעקור.

לעומת זאת האמוראים החולקים על ר' יוסי סוברים שמספיק שלא ניחא ליה, כדי להתיר איסור כלאיים, ואם זרעה לעמיר, כלומר למאכל בהמה, והוא מעוניין בצורת הכלאיים של התלתן עם העשבים, בזה נאסרו כלאי זרעים, אבל אם זרע לזרע את התלתן הרי אינו מעוניין בעשבים, ולכן אומר ר' יעקב בר ר' אחא, כי גם לפי תנאי הושע בן נון מותר לקטוף עשבים מהשדה בלי רשות.

יוצא מכאן, שבשאלה אם מספיקה אי ניחותא להתיר כלאי זרעים שעלו מעצמם בשדה, נחלקו האמוראים. ומפורש בירושלמי שיש סיעתא לר' יוסי מפסק ההלכה של ר' יוחנן שלא ניחא ליה של הבעלים לא מתיר קיום כלאי זרעים, אלא חייב לעקור. וכן פוסק הרמב"ם שלא מספיק 'לא ניחא ליה' אלא צריך היכר מצד השדה עצמו. אם כן מסקנת הרב אפשטיין שאם לא ניחא ליה לא חייב לעקור מתאימה לשיטת האמוראים ר' יעקב בר אחא ור' יצחק בר נחמן, אך ההלכה נפסקה ברמב"ם כר' יוסי ור' יוחנן. וכן כתב התוספות יום טוב על כלאים פרק ב משנה ה ד"ה אין מחייבים אותן, והוא מדגיש: 'ואוקימתא בש"ס הכי הוא'. והביאו השושנים לדוד (שם), שלפי הרמב"ם לא שרי אלא שנראה לעין שאין זה לדעתו.

ב. כדי לפתור את בעיית הכלאיים מציע הרב אפשטיין שהבעלים יפקירו את השדה, כמו שבית דין היו מפקירים את השדה כשמצאו בו כלאיים. אולם לדעתי אי אפשר לומר שהבעלים יכולים להפקיר, אלא חובתם לעקור את הכלאיים עד שלא יהיה אחד לעשרים וארבע מהמין השני. ההוכחות לכך הן:

א. חובת עקירת הכלאיים היא מדרבנן, הרי זו הייתה תקנת חכמים שביה"ד מפקירים

1 הירק של התלתן ראוי למאכל אדם, כי טעם עזו ופריו שווה (תרומות פרק י משנה ה; ביאור הגר"א יו"ד סי' רצו ס"ק י), וכל גידול שראוי למאכל אדם נוהג בו איסור כלאי זרעים (רמב"ם כלאים פ"א הל' ד).

את כל השדה, אבל הפקר על ידי הבעלים שיציל אותם מאיסור כלאי זרעים לא מצינו בשום מקום שתיקנו חז"ל.

ב. יש להקשות, כיצד פוטר הפקרת השדה על ידי בית דין את מראית העין שהבעלים ייחשדו כמי שניחא ליה בכלאי זרעים. והתשובה לכאורה היא של'מעשה בית דין' יש קול (חו"מ סי' יא סעיף ד ברמ"א, וכן במקורות רבים בש"ס), אם כן לא יחשדו בבעלים שמקיים כלאיים. אבל בהפקר של הבעלים עצמם אין קול, ונותר מראית העין של כלאיים.

ג. כתב הרמב"ם (פ"ב, הל' טז) שבתחילה חייבו את הבעלים לעקור, ורק אחרי שלא עקרו יצאו שליחי ביה"ד לעקור, וכשראו ב"ד שהבעלים שמחים הפקירו את כל השדה. ולפי ההצעה שהבעלים יפקירו, קשה מדוע לא הציעו לבעלים מלכתחילה או שתעקור או שתפקיר, שהרי הפקר מוציא את הכלאיים מרשותך, ותיפטר מאיסור כלאיים ולא יהיה מראית העין של כלאיים. אלא ברור שעל הבעלים יש חובה ומצווה לעקור כלאיים למעט את העבירה (וראה ירושלמי ערלה סוף פרק ג), שלא יהיה בשדה יותר מאחד לעשרים וארבע ממין אחר. אבל אין לו דרך להיפטר מכך ע"י הפקר.

ד. לפי ההצעה שהבעלים יפקירו, יוכל כל אדם לקחת זרעים משני מינים, ולהפקיר אותם בידו, ולזרוע אותם כלאיים ולא להתחייב, שהרי בזמן שהגיעו הזרעים לאדמה הם היו הפקר. אלא ודאי שאין זה מועיל, שהרי בפועל זרע בשדהו כלאיים, וגם זרעים של הפקר אסור לזרוע כלאיים. מכאן אתה למד, שגם אם האדם יפקיר מה שצמח בשדה לא יועיל, שהרי בפועל יש בשדהו כלאיים.

לכן לדעתי המסקנה היא ששדה של חיטה שעלו בו ספיחי שעורה חייב בעל השדה לעוקרם או לקוצרם באופן מייד, ויכול להשתמש במה שקצר.

מרדכי בר"ש עמנואל

* * *

תשובת הרב יעקב אפשטיין:

נברר את הסוגיה מיסודה:

א. נאמר בבבלי (בבא קמא פא, א) בתנאי יהושע בן נון: "ומלקטין עשבים בכל מקום, חוץ משדה תלתן". היינו בשדה תלתן מותר לבעליו לשייר עשבים, ואסור לאחרים לתולשם משום גזל. ממשיכה הגמ': "למימרא דתלתן מעלו לה עשבים [וכי לשדה תלתן יפים לה העשבים], ורמיניה (במסכת כלאים) תלתן שעלתה עם מיני עשבים, אין מחייבין אותו לעקור (לפי שסופו ליטלם משם כי הם מפסידים את התלתן. הרי שהעשבים מקלקלים את התלתן ואינם יפים)! אמר רב ירמיה: לא

קשיא, כאן (כשהתלתן עומד) לזרע [ליזרע], כאן לזירין (לאכילה), לזרע קשו לה עשבים דמכחשי לה (ומותר לאחרים לתלוש את העשבים). לזירין מעלו לה עשבים, דכי קיימי ביני עשבי דמירכבא [כשהתלתן צומח בין העשבים הוא מטפס ועולה עליהם, ובשדה כזו אסור ליטול את העשבים ללא רשות הבעלים]. איבעית אימא כאן (במשנה בכלאים) לאדם (והעשבים מיותרים ומזיקים). כאן לבהמה, דכיון דלבהמה הוא דזרעה עשבים נמי מיבעי לה. ומנא ידעינן [מנין לו לאדם לידע לשם מה עומד התלתן כדי שידע אם מותר לו ללקוט עשבים ללא רשות הבעלים]? אמר רב פפא: שאריה משארי [שדה עשוי ערוגות ערוגות] לאדם, לא שאריה משארי לבהמה“.

נשים לב שהבבלי אינו עוסק כלל בשאלת כלאים, אלא בשאלת גזל. ומסיק בשדה תלתן לזרע מותר ללקט עשבים, ובשדה תלתן לזירין אסור ללקט עשבים. ותירוץ שני: בשדה תלתן לבהמה אסור ליטול עשבים, ובשדה תלתן לאדם מותר ליטול עשבים.

למדנו מן הבבלי שבשדה תלתן לבהמה שהעשבים הם כלאים ונוחים לו אסור ליטול ללא רשות בעלים, ומותר לבעליהם לקיימם.

על שני המצבים קשה מצד דיני כלאים, הלא הוא בפועל ממשיך לקיים את הכלאים! תוספות (בבא קמא פא, א ד”ה אין מחייבין) שאלו מדוע אין מחייבים אותו לעקור במשנה בכלאים לגבי תלתן, הרי יש כלאים בשדהו, ותרץ תוס’: “ונראה לר”י דאין מחייבין אותו לעקור דליכא איסורא, הרי הוא לא זרעו אלא מאליהן באו, ומשום מקיים בכלאים ליכא כיון דקשו להו עשבים“. וממשיך תוס’ לבאר שהקביעה במשנה בכלאים נצרכה דוקא לר”ע הסובר שעובר בקיום באיסור כלאי זרעים, או אפילו לחכמים שלא יחשדוהו שזרעם, ואעפ”כ מותר לקיים. ובד”ה הבא (כאן לזירין), כאשר העשבים מועילים לתלתן, תרצו תוס’ שהמדובר שיש פחות מאחד מכ”ד בשדה, ולכן אינו מחויב למעט.

הרש”ס על הירושלמי בכלאים העיר: “וכי לא בא יהושע וכו’ דהיינו כי זרע לעמיר דהיינו לבהמה דמקיים בכלאים הוא. והתוספות ז”ל הרגישו זה במרובה ותירצו בדליכא רובע בבית סאה, ותלמודא דהכא סבר דברייתא סתמא קתני דאין מלקטין עשבים מתלתן שהוא לבהמה, בין דאיכא רובע בין דליכא רובע“.

עולה מהבבלי שבשדה תלתן שעלו עשבים, אם התלתן נזרע לאכילת אדם מותר לאחרים ליטול את העשבים ומותר לבעליהם לקיימם מפני שאינם לרצונו, ואילו אם הוא נזרע למאכל בהמה אסור לאחרים ליטול את העשבים, ואעפ”כ מותר לבעל התלתן לקיים את העשבים בתוך שדהו.

ב. הירושלמי שציין הרב עמנואל מתייחס לאותה סתירה בין תנאי יהושע בן

נון למשנה בכלאים, ומתרץ שהמשנה עוסקת במאכל אדם וממילא לא ניחא ליה בעשבים, ואילו תנאי יהושע דיבר במאכל בהמה שנוח לו בעשבים ולכן אסור לאחרים לתלוש משום גזל. על כך שאל רבי יוסי (האמורא): "וכי לא בא יהושע לפרש אלא לעוברי עבירה. עבר עבירה אסור משום גזל. לא עבר עבירה מותר משום גזל. הוי לא שנייא היא שזרעה לזרע (הא) [היא] שזרעה לעמיר". מבאר הרש"ס: "עבר עבירה אסור משום גזל - כגון לבהמה, ולא נתן רשות יהושע (לעקור את העשבים), לא עבר עבירה - כגון לאדם, דלא ניחא ליה. מותר משום גזל - בתמיה, כלומר וכי יציבא בארעא וגירא בשמי שמיא. היא שזרעה לעמיר היא שזרעה לזרע - כולן שוין ואין מלקטין עשבים". היינו הכרעת רבי יוסי שאפילו במקום שעבר עבירה ומקיים עשבים בתוך שדהו של תלתן אסור בגזל של אחרים וממשיך ומקיים, ולא הפקירו את שדהו. וכדברי הרש"ס שהבאנו לעיל: "ותלמודא דהכא סבר דברייתא סתמא קתני דאין מלקטין עשבים מתלתן שהוא לבהמה בין דאיכא רובע בין דליכא רובע". חכמים חולקים על ר' יוסי וסוברים שיש לחלק בין זרע לאדם לזרע לבהמה. רבי יוסי מביא ראיה לדבריו מדברי ר' יוחנן.

זהו פירושו בקצרה של הרש"ס, וכ"כ אף הגר"א: "אבל לר' יוסי דאמר בין שזרע לזרע בין שזרע לעמיר אין מחייבין אותו לנכש"... ואף לפי הגר"א מביא לכך ראיה מר' יוחנן.

נמצא ששיטת ר' יוסי בירושלמי **מקילה** מהבבלי, ואוסרת לאחרים ללקט עשבים מתוך מאכל בהמה אף שניחא ליה בקיום הכלאים בשדהו, ומתירה לו לקיים כלאים בשדהו.

ג. פסק הרמב"ם (הל' כלאים פ"ב הל' ז-ט): "הזורע שדהו מין מן המינין וכשיצמח ראה בו כלאים, אם היה המין האחד אחד מעשרים וארבעה בשדה הרי זה ילקט עד שימעטנו **מפני מראית העין**, שמא יאמרו כלאים זרע בכוונה, בין שהיה המין האחד שצמח תבואה וקטנית בתבואה וקטנית, או זרעוני גינה בתבואה וקטנית ובזרעוני גינה, ואם היה הצומח פחות מיכן אינו צריך למעטו. במה דברים אמורים בזמן שיש מקום לחשד, **אבל בזמן שהדברים מראין שאין זה מדעתו של בעל השדה אלא מאליהן עלו אין מחייבין אותו למעט**. כיצד, כגון תבואה שעלו בה ספיחי אסטיס, ותלתן שזרעה למאכל אדם שעלו בה מיני עשבים, שזה מפסיד הוא, וכן כל כיוצא בזה".

באר מהר"י קורקוס (הל' כלאים פ"ב הל' ז): "הזורע שדהו מין מן המינין וכולי. שם, וגם בירושלמי מבואר ודין תלתן שעלו עמו מיני עשבים פרק שני דכלאים ונתבאר בב"ק פרק מרובה, ופרש"י ז"ל תלתן שעלה עם מיני עשבים אין מחייבין אותו לעקור שע"כ עתיד ליטלם לפי שמפסידין את התלתן. וכבר דחו פירוש זה בתוס', והעלו הטעם **דליכא איסורא כיון שהוא לא זרעו, ומשום מקיים ליכא כיון דקשו ליה עשבים,**

והיכא דניחא ליה חייבוה שלא יחשדוה שהוא זרעם". וכך סיכם הרדב"ז (הל' כלאים פ"ב ה"ח): "הילכך כל היכא דאיכא תרתי לטיבותא, שעלו מאיליהן וקשו להן, אין מחייבין אותו לנכש". וכך פסק המאסף לכל הפוסקים בדרך אמונה (הל' כלאים פ"ב ה"ח): "(לא) אין מחייבין אותו למעט. **ויכול להשהותו כמה שירצה וגם לאוכלו** אח"כ דכיון דהוא לא זרעו **וגם לא ניחא ליה בו** אין בו משום כלאים, ומראית עין אין כאן דהכל יודעים דלא ניחא ליה בו, דלא אסרה תורה כלאים אלא דומיא דזריעה דניחא ליה. ואף על גב שמנכש ומשקה השדה, כיון דלא ניחא ליה במינים אלו לא חשיב כלאים ואין בזה משום מקיים כלאים, ואף שמינים אלו מקיימין כיוצא בהן כיון דלא ניחא ליה בהם מותר".

ד. על כן הסקתי בתשובתי שהיתה לפני הרב עמנואל: "נראה על כן שאם מגדל שם חיטה למאכל אדם ודאי שפטור מלעקור, שכן אין זה לרצונו, וודאי שאינו מעוניין שבתוך גרעיני החיטה יהיו גרעיני שעורה. השאלה היא מה הדין אם מגדל למספוא או לתחמיץ, ואז אין מפריע לו שיש שעורה מעורבת בחיטה, להיפך זה נוח לו. נראה לענ"ד שבמקרה זה יפקיר את שדהו כדרך שהיו עושים שלוחי בית דין, כאמור ברמב"ם (הל' כלאים פ"ב ה"ז): "בראשונה היו עוקרין ומשליכין והיו בעלי בתים שמחים שמנקין להן שדותיהן, התקינו שיהיו מפקירין את כל השדה שימצאו בו כלאים, והוא שימצאו בה מין אחר אחד מארבעה ועשרים, אבל פחות מיכן לא יגעו בה". "כיון שאין לנו בימינו שלוחי בית דין, הנהוג עפ"י ההלכה ראוי שימעט או שיפקיר שדהו. מכירה לנכרי לענ"ד אסורה כיון שסו"ס הוא נהנה, והעלאת בהמתו על הכלאים (כשהיא שלו וברשותו) ג"כ אסורה מאותה סיבה. אמנם לאחר שהפקיר את השדה בפני שלושה יכול להעלות את בהמותיו על השדה. כמו כן יכול להפוך את כל השדה ולזרוע בה גידולי קיץ". ע"כ פסיקתי.

תשובתי הייתה לפני הרה"ג אביגדר נבנצל שליט"א, רב העיר העתיקה בירושלים, והוא הקשה על פסקי שהחמרתי בו יתר על המידה, באומרו: "כלאי זרעים אינם אסורים בהנאה". על כך השבתי: "אמנם כלאי זרעים אינם אסורים בהנאה, ובכ"ז כיון שמדובר בבעל השדה, וחכמים היו מפקירים שדותיהם, לא נראה לי להקל לו שיאכיל בהמותיו בלא הפקר או מיעוט".

ה. אגש עתה לשאלותיו של הרב עמנואל:

א) פירושו של הרב עמנואל בירושלמי נסתר מדברי הר"ש סיריליאו והגר"א, ומש"כ הרב עמנואל לגבי הראיה שהביא ר' יוסי מר' יוחנן, ראה זו מתפרשת **להיפך** ממה שהסביר הרב עמנואל. וכפי שכתב הרש"ס, הירושלמי עוד מיקל במאכל בהמה על הבבלי, שאף שהוא לרצונו אין צריך לעקור משום מקיים כלאים, ואסור לאחרים לתלוש את העשבים.

ב) הרב עמנואל נוקט שמי שעלו ספיחים היוצרים כלאים במאכל בהמה - על זה הייתה תקנת חכמים שמפקירים את שדהו. אבל אין זה נכון. התקנה הייתה על הזרע כלאים למאכל אדם. כתבתי בתשובתי שבמקרה הנוכחי, אם הכלאים שנוצרו על ידי הספיחים הם למאכל אדם **כלל אין צריך לעקור כיון שאינם לרצונו**. כל הדיון אם הם למאכל בהמה. ועוד, משמעות הרמב"ם היא: **שלא חוששים כלל לכלאי זרעים במאכל בהמה** כאמור (רמב"ם הל' כלאים פ"ב ה"ט): "ותלתן שזרעה למאכל אדם" (וע"ע פ"א ה"ד), ועמד בדרך אמונה על הדיוק ברמב"ם. האחרונים חששו לכלאי זרעים גם במאכל בהמה כאמור בחכמת אדם, ועי' ישועות מלכו כלאים פ"א ה"ד. כיון שיש כאן שני ספיקות: א. מאכל בהמה. ב. לא זרע כלום אלא עלה בעל כורחו. על כן נראה לי שיש להקל ויכול להפקיר. (ואף על פסיקה זאת הקשה לי הגר"א בנצל שיש להקל יותר).

ג) הרב עמנואל שואל מדוע חכמים לא תקנו שבעל השדה יפקיר ולא יצטרך למעט מאחד מכ"ד, חושבני שהוא יודע בעצמו את התשובה: אדם לא מפקיר את שלו מרצונו כדי שזיכו בה אחרים, אף אני לא הצעתי אלא שימעט (במאכל בהמה!) או שיפקיר, ואם יפקיר לא יזכה שוב, אלא רשאי להעלות בהמותיו, וכן אחרים יכולים להעלות בהמותיהם.

ד) הצעתו של הרב עמנואל שיפקיר זרעים שזורע, ויזרע כלאים, ועל כן לא יעבור בכלאים, היא סתם חוכא ואטלולא, שהרי לכולם ברור שהוא אינו מפקירם, וכי מדוע הוא זורעם, לצורך אחרים? ודאי שהוא זורע לעצמו. מה גם השדה היא שדהו (וכתיב שדך לא תזרע כלאים), ואם יעלה רועה בהמותיו על שדהו הוא יגרש אותו ואת בהמותיו².

לכן אני עומד על דעתי שאם הוא מגדל גרעינים לאכילת אדם הוא אינו צריך לעשות מאומה אפילו אם יש כמות של יותר מאחד מעשרים וארבעה שעורים בתוך החיטים (וכמובן יכול לתולשם), ואם הוא מגדל לתחמיץ או למספוא ויש יותר מאחד מעשרים וארבעה הוא צריך למעט או להפקיר את כל השדה.

2 לגבי זריעת כלאים שלא בשדהו דן על כך בארץ חמדה לגר"ש ישראלי (ח"ב עמ' שז ואילך, ובמהדו"ק עמ' קסה), והוא הסיר את כל הסימן מהמהדורות החדשות.

